

Skica za političku ekonomiju post-korona svijeta

dr. Žarko Papić

IBHI, Branilaca Sarajeva 47/III, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

1. Porijeklo krize 2020

Pandemija COVID-19 očito će izazvati katastrofalne ekonomske i socijalne posljedice. Važno je razumijeti da je ona samo detonirala postojeće protivriječnosti sistema neoliberalnog globalizma. Posljednjih godina bili su jasni znaci krize postojećih sistema. Korijen te trajuce i rastuce krize neoliberalizma je potpuni poremećaj faktora proizvodnje. Kapital u svom novčanom obliku odvojio se od svog izvora, materijalne osnove, što je profit. Odvojio ga je finansijski sistem koji je proizvodnjom novih finansijskih proizvoda, finansijskih derivata u raznim oblicima, dakle papirima ušao u piramidalnu spiralu. Ne barata se realnim, materijalnim stanjem proizvodnje, već pozitivnim očekivanjima. Banke i berze, "fabrike" pozitivnih očekivanja na tome (dakle ni na čemu) zarađuju, te su visoko motivisane za pomenutu proizvodnju. Ekonomski sistem je postao virtualan, odvojen od proizvodnje.

Bruto vrijednost derivatnih ugovora na finansijskim tržištima bila je već 2007. devet puta veća od godišnjeg BDP-a čitavog svijeta. Taj "balon" je "napukao" krizom iz 2008.¹

Ta je kriza, začeta u SAD slomom tržišta nekretnina i banaka, zaustavljena masivnom državnom intervencijom, ubacivanjem preko 3000 milijardi USD.

Kriza strukture finansijskog sistema rješavala se finansijskom "injekcijom", pokrivanjem gubitaka i njihovom socijalizacijom. Generatori krize su ostali nedirnuti, a nova kriza samo odložena.

Začeci nove krize globalizacije jasno su se vidjeli već 2018. i istog su karaktera. MMF je u februaru 2019. zvanično najavljivao krizu krajem 2019. i 2020. godine.

Postojeći svjetski ekonomski poredak "načela je" obnova starog republikanskog izolacionizma u SAD. Trumpova "Prvo Amerika" te otvaranje trgovinskih ratova je priznanje da SAD više ne može dominirati u globalizaciji, nije konkurentan novim akterima. Izlazak Velike Britanije iz EU je korak dalje, znak da regionalne ekonomske organizacije ne samo da ugrožavaju opšti suverenitet zemalja već ograničavaju posebne ekonomske interese, u ovom slučaju VB. To jeste situacija u kojoj desnica u starom ili novom obliku dobija prostor, a nacionalizam neadekvatno nazvan "populizmom" novu energiju.

COVID-19 je samo detonator permanentno postojeće krize i zato je "eksplozija" toliko jaka, a posljedice će biti mnogo veće nego poslije Velike krize 1929. ili krize 2008.

Sama pandemija postaće stanje i trajat će veoma dugo sa cikličnim jačanjem i smirivanjem, prelaskom sa sjevera na jug i obratno. Kada (i ako) se razvije efikasna vakcina za gašenje pandemije trebat će vakcinisati 80% svjetske populacije, što će trajati bar dvije godine. U međuvremenu, broj zaraženih i umrlih narast će do više desetina miliona a socijalne i ekonomske posljedice uzrokovat će najveću, globalnu krizu u istoriji. Niti jedna procjena ekonomskih posljedica pandemije to ne uzima u obzir. Sve procjene MMF-a i Svjetske banke su totalno nerealne, superoptimistične jer očekuju da se sve epidemiološke mjere završe za 2-3 kvartala, nakon čega bi se ekonomija normalizovala. One su ideološki određene, polaze od toga da je postojeći sistem neoliberalizma idealan te će, poput automatskog pilota, vratiti svijet na prethodno stanje.

¹ Detaljnije vidi Žarko Papić "Politička ekonomija krize" u Forum Bosna br.47/2009. "Balon" derivatnih ugovora na finansijskom tržištu je do 2019. višestruko narastao.

Važniji je potpuno novi karakter krize, ona ne dolazi "iznutra", već "spolja" iz same realnosti prirode i pokazuje sve slabosti i nesposobnosti sistema o kojem je riječ.

Pojednostavljeno govoreći, sve krize do sada počinjale su na strani tražnje, manjka novca za potrošnju, zbog sloma berzi (1929.) ili sloma banaka (2008.) rješavale su se logikom i u okviru sistema "pumpanjem" tražnje, novca samim bankama ili firmama. COVID-19 kriza je potpuno drugačija, ona je slom ponude, prestanak proizvodnje, trgovine i saobraćaja; te obustava svih ekonomskih aktivnosti. Jedina roba čija proizvodnja nije ograničena radnom snagom je novac. Njegova narasla proizvodnja ne može zamijeniti sve druge robe. Zato je koncepcijski pogrešan "stari" odgovor na novu krizu, ubacivanje svježeg novca firmama i stanovništvu da bi se odžala tražnja. Trumpov potez da jača tražnju podjelom čekova svim građanima SAD-a u vrijednosti više stotina milijardi USD upravo je "izum" teorijskog oca neoliberalnog tržišta Milтона Friedmana još 70-tih godina prošlog vijeka. Koliko to ima veze sa realnom ekonomijom pokazuje i naziv tog poteza "novac iz helikoptera". Ranije bi veća potrošnja (kad dobijete novac) vodila povećanoj tražnji, a ova povećanju proizvodnje. Sada proizvodnju nije oborila mala tražnja, već pandemija, opasnost od bolesti i smrti ljudi bez kojih nema proizvodnje. **Sada se stara marksistička istina pojavljuje u punom i veoma realnom svjetlu- čovjek je osnovni proizvodni faktor a ne kapital, svijet zavisi od rada a ne od kapitala.**

Redukcija antikriznih politika na finansijske "injekcije" je pogrešna i u najboljem slučaju će samo smanjiti negativne efekte ostavljajući prostor za buduću reprodukciju krize, nekim novim spoljnim udarom ili potpunom atrofijom sistema globalizacije. Potrebne su radikalne promjene, a "biti radikalnan znači zahvatiti stvari u korijenu". Korijen je postojeći sistem neoliberalnog kapitalizma, unutar zemalja i u globalnim procesima.

Neoliberalni kapitalizam, "tržišni fundamentalizam", u sebi nosi protivrječnosti koje su se manifestovale novom vrstom cikličnih kriza. Za razliku od klasičnih, njih je "proizvodio" finansijski sistem, berze i banke. Sistem je spašavala državna intervencija.

Ostao je isti, otuđenje finansijskog dijela sve veće, a ogromne razlike u bogatstvu unutar razvijenih zemalja i posebno razlike između zemalja "sjevera" i "juga", onemogućile su novu tražnju te je finansijski "balon" došao na ivicu pucanja. Na toj ivici cijeli je svijet proveo posljednju deceniju, a da li je pređena pokazat će slijedeće godine, i COVID-19 posljedice.

"Ništa neće biti isto" je rečenica koja opisuje životne navike ljudi. Ništa više ne smije i ne može biti isto kada je riječ o sistemu neoliberalnog kapitalizma i na njemu zasnovana globalizacija i geostrateška politika velikih sila. "Can je go" postaje jasno i moćnicima "carstva".

2. Kako dalje a da ne bude sve isto?

Za planiranje budućih poteza, politika za sagledavanje posljedica krize, važno je ocijeniti karakter, uzroke i vidljive posljedice. Veliki broj važnih stvari još uvijek ne znamo, u šoku smo od nagle pojave COVID-19 i veoma malo znamo o karakteru uzročnika pandemije.

Šta znamo, šta možemo promijeniti?

- Ne smije se ponoviti situacija "šoka" od pojave epidemije; totalne, globalne nepripremljenosti. To je u dobroj mjeri posljedica neoliberalnog shvatanja svijeta gdje su javna dobra i stanje društva zaboravljene teme.

Sistemi ranog upozoravanja te fokusiranje medicinskih istraživanja na razvoj, prevencije i istraživanje lijekova za buduće (a ne samo postojeće bolesti). Teško je shvatiti zašto za vakcinu protiv COVID-19 treba 12-18 mjeseci, a "porodica" tog virusa odavno je poznata.

- Veliki pad BDP-a u svjetskim razmjerama izazvat će ogromne socijalne posljedice. Dakle, nije riječ o padu BDP-a zbog ekonomske neaktivnosti od više mjeseci. Period pada, od potpune ekonomske neaktivnosti do polovičnog "izvlačenja" iz totalnog pada trajat će, za sada, nepredvidivo dugo. Nije riječ samo o tome da fabrike ne rade, kada počnu da rade to će biti veoma usporeno ("sa maskama") i ograničeno zbog ugroženosti radne snage, sve trgovačke veze su pokidane i neće se moći nastaviti tamo gdje se stalo, filozofija "etatizacije" privrede/državne finasijske podrške završit će u inflaciji i krizi budžeta, javnih rashoda te finasijskog sistema. Postojeće međunarodne ekonomske i političke organizacije neće biti u stanju da igraju aktivne uloge bez temeljnih reformi.

Obzirom na nepredvidivost uzroka pandemije, teško je procjenjivati "dubinu" pada BDP-a u svijetu i pojedinim zemljama. Sigurno je da će biti mnogo veći od svih dosadašnjih procijena. Na primjer za BiH pad BDP-a u 2020. bit će veći od 10%, za šta se očito niko ne priprema.

- Izvjesno će doći do dramatične promjene u strukturi potrošnje. Korona šok te dio preventivnih mjera koje će duže trajati (zatvorene ili strogo kontrolisane granice, socijalno distanciranje, siromašenje stanovništva) imat će, uz materijalne i velike psihološke posljedice, promjenu navika potrošačkog društva. Turizam, aviosaobraćaj i drugi oblici saobraćaja, skupe brendirane robe zabilježit će maksimalan pad, postat će ekonomski zanemarljiv faktor. Turističke zemlje, posebno one ekonomski monostrukturne morat će proživjeti najgoru moguću ekonomsku sudbinu.
- Procesi ekonomske migracije, posebno u zemljama Balkana i Istočne Evrope postat će reverzibilni. Migranti se već vraćaju zbog nezaposlenosti u EU, zbog nesigurnosti te atmosfera "protiv stranaca". Istovremeno odlazak u zemlje EU sa Balkana će stati ili veoma usporiti zbog nezaposlenosti u EU. Time će nezaposlenost u tim zemljama dobiti novu dimenziju, a siromaštvo dodatni generator. Paralelno sa time prestaju doznake iz dijaspore, gasi se "siva socijalna zaštita" roditelja i rodbine u zemlji i značajno pada devizni priliv.
- Ekonomska kriza imat će dramatične socijalne posljedice. Već sada, početna istraživanja pokazuju da je kriza u prvih mjesec ili dva, puno više pogodila stanovništvo sa manjim prihodima. Siromašni su, kao i uvijek, puno više pogođeni nego bogati, kada je riječ o obolijevanju i smrtnosti od pandemije, i kada je riječ o socijalnoj situaciji. Istovremeno, u svim zemljama "eksplozivno" će porasti siromaštvo² a sistemi socijalne zaštite i sigurnosti to neće moći amortizovati. Zatvorit će se krug između naglog a zatim i dugoročnog porasta nezaposlenosti i ubrzanog rasta siromaštva u nerazvijenim zemljama. Ogromna razlika u bogatstvu, unutar zemalja i u međunarodnim okvirima, dramatičovat će društvene odnose i postojeće institucionalne sisteme.
- Postojeći, demokratski, politički sistemi u svim državama bit će direktno ugroženi. Vanredna stanja, zvanično uvedena ili ne, izolacija država i zatvaranje granica, te njihov opstanak u blažim oblicima i poslije vrha krize, svakako će jačati autoritarne ambicije. Nacionalizam će im biti opšta osnova, politička platforma za spašavanje nacije, ograničavanjem ljudskih sloboda, sloboda medija, te svih demokratskih standarda.

² Prve procjene, OXFAM, 10.04.2020. govore o padu u siromaštvo novih 500 miliona stanovnika zemlje što je približno 0,7% ukupne populacije. U maju svjetska banka procjenjuje 600 miliona novih siromašnih. Procjena je kao i sve prve procjene, više nego optimistična

Ozbiljnije osnovna jačanja procesa sve do mogućeg totalitarnog sistema, tiču se etatizacije ekonomskih aktivnosti, jačanje uloge države i zbog svih negativnosti "tržišnog fundamentalizma" ograničavanje ekonomskih sloboda tj. tržišta samog. Može se očekivati, na primjer, dugoročna kriza dostupnosti hrane, zamrzavanje cijena je, stoga pojava koja može potrajati. Time su poremećene osnovne tržišne racionalnosti a kontrola države postaje stanje, a ne privremena mjera. Korak dalje bit će kretanje ka novom obliku "komandne ekonomije" sovjetskog tipa. Ako je opravdano da Trump aktivira zakon o ratnoj proizvodnji u slučaju respiratora, može li to preći u "naviku" ako na primjer, u SAD ne bude dovoljno sedativa zbog opšte post-corona depresije pa se nacionalizuju (direktno ili putem ratnog zakona) farmaceutske firme.

Duboke, strukturne krize, istorijski gledano izazivaju strukture promijene, preciznije temeljne društvene i političke promijene, po pravilu totalitarnog karaktera.

U međunarodnim odnosima takođe će doći do dramatičnih promijena. Izolacionizam u uslovima oskudnih resursa, zatvara mogućnosti međunarodne saradnje te zaoštava tzv. nacionalne interese. Nekome će u fokusu biti borba za izvore hrane, nekome energija.

To su, istinski gledano, uslovi za direktno ugrožavanje mira i bezbjednosti svih na svijetu. Pojednostavljeno, ako se u "normalnim" uslovima zbog nafte čitav Bliski istok drži u ratnom stanju, šta se može očekivati u "nenormalnim" uslovima opšte krize. Ako na pesimističko pitanje ko će prvi početi nemamo odgovor, znamo da neće biti nikoga ko će tome stati na put.

3. Šta da se radi?

- Politika finansijske podrške firmama za održavanje zaposlenosti kroz državnu finansijsku pomoć, nema samo kratkoročni efekat. To je novi pristup, novac se ne daje firmama da rade šta hoće, već preko firmi direktno za plate zaposlenima. To je važna promijena, u odnosu na državnu finansijsku intervenciju u prethodnim krizama.
Slično je i sa podrškom malom i srednjem biznisu, koji u velikoj mjeri čine "porodične situacije" te završava u podršci zaposlenosti (ugostiteljstvo, turizam itd). Naravno oblici i dimenzije podrške su različiti. Interesantno je da su najizraženiji u ex-socijalističkim zemljama dok u razvijenom kapitalističkom svijetu, uz prisustvo podrške šemama zapošljavanja, veću ulogu igra podrška potrošnji stanovništva.
Podrška zaposlenima dugoročno bi trebala voditi jačanju njihove uloge u fabrikama, izmjenama radnog zakonodavstva i opšteg prihvatanja činjenice da je čovjek, radnik, važniji za proizvodnju od bilo kog drugog faktora.
- Državna finansijska pomoć privredi a ne prije svega bankama kao ranije u sebi, takođe, nosi klicu potrebnih strukturnih promijena. Važno bi bilo napraviti slijedeći korak, reformisati finansijski sistem, ulogu banaka i berzi prije svega. Sve su države ukinule ranija ograničenja u pogledu mogućeg, dozvoljenog, budžetskog deficita i učešća duga u BDP-u da bi omogućili finansijske injekcije. To, nesumnjivo vodi rastu finansijskog "balona" o kome je bilo riječ. Ako samo SAD "pumpa" u savladavanje krize sa blizu 5000 milijardi USD (dodijeljenih i planiranih) što je preko 20% BDP-a SAD i oko 3% BDP-a čitavog svijeta, uz pretpostavku da će oporavak biti usporen i dugoročan, "balon" može pući slijedećih mjeseci. Naime "štampanje" novog novca bez realnog, postojećeg pokrića, vodi "papirizaciji" novca, gubitku njegove vrijednosti, inflaciji. Dakle, dobro je konceptijski što je usmjereno na realni sektor,

loše je što je bez "pokrića", tj. pozitivna očekivanja nisu dobro "pokriće". U ekstremnoj konačnici to bi završilo u prirodnoj razmjeni preistorijskog tipa.

Pucanje "balona" može se spriječiti jedino rigidnom kontrolom banaka i ograničavanjem berzi usmjerenom na "skretanje" svih transakcija na materijalnu osnovu, realnu vrijednost.

4. Novi koncept globalnog razvoja

Za temeljnu, istinsku, stabilizaciju ekonomsko socijalnog razvoja svijeta, potrebne su radikalnije, dakle, suštinske reforme. Ovdje su moguće samo generalne naznake.

Sve, koncepcijske mjere i politike za rješavanje neposrednih posljedica pandemije moraju imati novu koncepcijsku, dugoročnu orijentaciju, moraju otvoriti proces prevladavanja korijena krize, postojeći neoliberalni kapitalizam i na njenu zasnovanu globalizaciju.

Promjena pozicije čovjeka, radnika i zaposlenika u firmama, "osnaživanje ljudskog faktora" u proizvodnji kroz moguće oblike participativnosti, te jačanje sigurnosti rada na tržištu rada. Nove tehnologije i digitalizacija mijenjaju prirodu rada, omogućuju i traže inicijativu i kreativnost za šta je važna sigurnost i učešće.

Izgradnja i razvoj budućeg, novog ekonomskog poretka u svijetu fokusiranog na uravnotežen, održiv razvoj. Prije svega procesom gašenja ogromnih razlika u bogatstvu zemalja, jaza u razvijenosti. Razvojem nerazvijenih raste kupovna moć i potrošnja u svjetskim razmjerama što omogućava i dalji razvoj razvijenih zemalja. Riječ je o promjeni motiva za investicije u nerazvijene zemlje, umjesto jeftine radne snage i sirovina to treba biti ulaganje u partnertvo, u globalnu makroekonomsku profitabilnost.

Novi koncept razvoja postoji, razvijen je i formalno prihvaćen od svih članica UN. Riječ je o održivom razvoju, Agendi 2030 i njenih 17 ciljeva-usvojenih u UN još 2015. Do stvarne realizacije novih politika nije došlo, nije počeo proces novih osnova globalizacije.

Naprotiv, posljednjih godina ne jača kritika neoliberalnog koncepta globalizacije, već globalnosti svijeta uopšte. Jača izolacionizam i nacionalna zatvorenost kao pogrešan odgovor na realno postojeći problem. Sa "prljavom vodom izbacuje se dijete". Važno je da naučene lekcije iz korona pandemije jasno ukazuju na opravdanost i mogućnosti koncepta Održivog razvoja.

Socijalno uključivanje je kamen temeljac pomenutog koncepta, čovjek je i cilj i sredstvo razvoja. U novim uslovima to više nije samo promjena socijalnih politika, već i "alat" održivog razvoja, temelj nove globalnosti svijeta.

Posljedice "corona krize" ne mogu se samo prevladati prestankom "socijalnog distanciranja". Socijalno uključivanje znači obrt u angažmanu ljudskog faktora, njegovo uključivanje u sve procese. Posebno je važno kao osnovu novih socijalnih politika, umjesto pasivne socijalne zaštite (stari sistemi socijalne zaštite kolabirali će u svim zemljama zbog "eksplozije" siromaštva) aktivno uključivanje marginalizovanih i siromašnih, podrška njihovom povratku u svijet rada.

UN koncept održivog razvoja je nova "filozofija" političke ekonomije svijeta i puno je "ljevlji" od svega što radi evropska formalna socijaldemokratija i tzv. ljevica.

Socijalna osjetljivost, ekonomska ravnopravnost i ekološka održivost razvoja osnove su mogućeg, boljeg, svijeta.